

НАЦІОНАЛЬНІ ТА АВТОРСЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЖАНРУ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ У СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ФРАНКО- ШОТЛАНДСЬКА, ФРАНЦУЗЬКІ ТА РОСІЙСЬКІ МОДЕЛІ

КАРПІНА О. С.

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри світової літератури

Горлівський інститут іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Бахмут, Україна

Протягом 1820–1830-х рр. численні французькі письменники наполягали на тому, що історичний роман є надбанням їхньої власної національної літератури. Це можна пояснити тим, що саме у Франції XIX ст. мали місце найважливіші історичні події того часу (взяття Бастилії, Велика французька революція, падіння Комуни), які отримали відображення у творах французьких романістів.

До того ж, саме серед французьких письменників була найбільша кількість послідовників Вальтера Скотта, а його романи розповсюджувалися у світі переважно за допомогою французьких перекладачів. Це призвело до того, що представники інших національностей почали ідентифікувати історичний роман не тільки з Шотландією, а й з Францією.

Оскільки представники французького романтизму послідовно розвивали нововведення В. Скотта, виникла особлива франко-шотландська модель історичного роману, формами реалізації якої стали два типи історичного оповідання: «претенденти у сховищі» та «облогові» романи, у яких зображалася облога певного міста.

У романах першого типу мова йшла про те, як скинутий з престолу монарх, покинутий фаворитами, повертався несподівано з того місця, де він ховався певний час від злочинців, та намагався повернути собі трон. У період

Ренесансу такі монархи існували в усій Європі, так що сюжети романів були засновані здебільшого на реальних історичних подіях. Найчастіше у ролі «претендентів» виступали найвизначніші представники шотландської династії Стюартів та французької династії Бурбонів. Долі правителів обох династій, приречених на страждання, сприймалися романістами як дзеркальні відображення одна одної та захоплювали читачів [1, с. 5].

Першим історичним романом із таким сюжетом став «Уеверлі» Вальтера Скотта (1814). Можна навести у якості прикладу також історичні твори Олександра Дюма-батька, насамперед, роман «Віконт де Бражелон, або Десять років потому» (1847–1850), третій том якого, відомий під назвою «Людина у залізній масці», ілюструє перший різновид франко-шотландської моделі історичного роману.

У центрі сюжету романів другого типу була облога певного міста під час визвольної війни. Головна ідея романів наступна: навіть без професійного тренування та спеціального планування облога міста може бути успішною завдяки спільній меті та спонтанним діям окремих представників населення, перетворених на громадян під час маршу. Введення у роман цього дивовижного масового протагоніста – народу – стало особливо популярним після взяття Бастилії напередодні Великої французької революції [1, с. 6].

Зразковим твором такого типу є роман Вальтера Скотта «Айвенго» (1819), який являє собою синтез роману Мадлен де Скюдери «Артамен, або Великий Кір» (1649–1653) та напівлегендарної історії про Бастилію. Ще одним прикладом «облогових» романів вважається також і твір бразильського письменника Еуклідіса да Куньї «Сертани» (1902), у якому йде мова про збройний конфлікт, що трапився у Бразилії між міськими республіканцями та сільськими поселенцями.

Два типи історичного оповідання сприймалися як конкуруючі альтернативи, які важко поєднати в одне ціле. Вони розвивалися паралельно та мали власну логіку розгортання історичних подій у романі. Обидва були тісно пов'язані з домінуючими історіографічними інтересами. Видатні історичні

особи намагалися або стати «претендентами», або бути схожими на них. «Облогові» романи, відповідно, були розраховані на те, щоб викликати ненавмисну «масову участь в історії» [1, с. 6].

Саме франко-шотландська модель з двома усталеними типами оповідання стала найпоширенішою та широко визнаною версією сучасного історичного роману, хоча і неодноразово підлягала авторським трансформаціям.

Французький історичний роман має свої специфічні особливості, багато в чому обумовлені бурхливими подіями історії Франції.

Особливо важливим у французькій політичній історії був 1830 рік, оскільки він був позначений переходом від консервативної конституційної монархії Бурбонів до ліберальної буржуазної монархії короля Луї-Філіпа. Багато які вчені наголошували на взаємозв'язку між політичною революцією 1830 р. та стрімким розвитком літератури у цьому році, а саме виникненням реалізму як творчого методу О. де Бальзака та Фредеріка Стендаля. Виникнення реалізму обумовлене не тільки політичним, але й культурним підйомом у житті Франції, адже реалістичне зображення минулого відповідало численним дискусіям, що стосувалися сутності історії, яка займала у той час домінуючу позицію у житті суспільства [2, с. 16].

Як відомо, у XIX ст. на літературній арені паралельно з реалізмом розвивався ще один творчий метод – романтизм, який виник раніше. Історичні романи, написані у відповідності до естетичних принципів кожного з цих методів, різнилися між собою. Основна відмінність полягала у часі, зображеному у творі. Так, романтичні історичні романи В. Скотта, В. Гюго та О. Дюма-батька переносили читача у часі, намагаючись матеріалізувати реалістичне бачення минулої епохи та оживити її перед очима читача, а події більшості реалістичних історичних романів, починаючи з 1830 р., мали місце у теперішній час або у нещодавній період Реставрації Бурбонів, який тривав протягом 1814–1830 рр. [2, с. 3].

Угорський вчений Георг Лукач у своїй відомій праці «Історичний роман» (1937) стверджував, що представники реалізму застосовували прийоми

романтичного історичного роману, успадковані від Вальтера Скотта, коли описували сучасність. Він писав, що Бальзак «переходить від зображення минулої історії до зображення сучасності як історії» [2, с. 11].

У багатьох реалістичних романах дійовими особами були герої, надмірне захоплення історією яких призводило їх наприкінці життя до трагічних наслідків. Зображаючи сучасність, реалісти показували минуле як силу, що руйнувала життя та ламала долі людей, як хибну модель для наслідування. Протагоністи романів ставали «жертвами історичних ілюзій» [2, с. 268]. Варто пригадати Жюльєна Сореля, головного героя роману Стендаля «Червоне та чорне» (1830), який, намагаючись копіювати історичні моделі, опинився у кінці твору на ешафоті. У реалістичних романах частіше показувалися наслідки, а не причини захоплення історією, яке можна назвати «епідемією ХІХ століття» [2, с. 9].

Така нова форма історичної свідомості розвилася на початку ХІХ ст. як реакція на кризу, обумовлену історичними подіями, які мали місце у Франції у цей час.

Сер Вальтер Скотт мав величезний вплив на всі форми історичного зображення, які існували у Франції ХІХ ст., у тому числі романтичну історіографію та романтичну історичну драму. Під впливом його творчості у французькій літературі 1820–1830 рр. виникли три специфічні моделі історичного роману.

У першій моделі фокус уваги переміщався з вигаданих персонажів на історичних. Прикладом цієї моделі є роман Альфреда де Віньї «Сен-Мар» (1826). Романіст писав: «Мені здавалося, що я не повинен наслідувати тих іноземців, у творах яких люди, що грають домінуючу роль в історії, зображаються на задньому плані. Я розташував визначних осіб на передньому плані; я зробив їх ведучими акторами у своїй трагедії» [3, с. 16].

Засновником другої моделі вважається Віктор Гюго, який у своєму «Соборі Паризької Богоматері» (1831) рухається у протилежному напрямку та піддає жанр авторській трансформації. У романі, не дивлячись на точне

зазначення часових рамок на початку («Триста сорок вісім років, шість місяців та дев'ятнадцять днів тому») специфічний історичний зміст заміщається графічним зображенням норів та загальної атмосфери «готичного світу» з його надзвичайними пристрастями та вразливими контрастами.

Третя модель асоціюється з іменем Олександра Дюма-батька, який у 1840-х рр. започаткував свою нескінченну серію романів про трьох мушкетерів, де минуле використовується лише у якості фону, на якому розгортаються захоплюючі пригоди, а власно історичні події не мають першорядного значення.

Варто зазначити, що всі ці моделі французького історичного роману були успішно розвинені російськими романістами.

Історичний роман займає місце виключної важливості у російській літературі. Загальні тенденції розвитку російського історичного роману в основному подібні до тенденцій найвизначніших європейських літератур. Національні особливості жанру проявляються лише тоді, коли мова йде про теми та їх інтерпретацію.

Еволюцію російського історичного роману можна поділити на три періоди, які послідовно змінювали один одного – романтизм, реалізм та модернізм. Роману кожного з цих періодів притаманна особлива поетика, обумовлена літературними та культурними парадигмами відповідного періоду. Створюючи свої історичні романи, представники романтизму вбачали свою задачу у відтворенні «духу епохи», реалісти – «характеру епохи», а модерністи – «атмосфери епохи» [3, с. 189].

У 1830-і рр. історичний роман був найважливішим жанром романтичної прози. У середині XIX ст. він майже зник з літературної арени. Інтерес до нього відродився у 1860-х рр. завдяки романам О. К. Толстого «Князь Срібний» (1863) та Л. М. Толстого «Війна і мир» (1863–1869). Друга хвиля популярності жанру, що прийшла на 1870–1880-і рр., пов'язана з іменами таких романістів, як Г. П. Данилевський, Вс. С. Соловйов, Д. Л. Мордовцев, Є. А. Саліас-де-Турнемір, які вважалися найвидатнішими письменниками свого часу [3, с. 5].

Першим російським історичним романом є роман М. М. Загоскіна «Юрій Милославський, або Росіяни у 1612 році» (1829). Успіх Загоскіна був багато в чому обумовлений тим, що, взявши за основу вальтер-скоттівську модель історичного роману, він наповнив її вітчизняним змістом: зобразив життя російських людей, оживив російську історію та ввів у твір російську народну мову.

Дискусійним питанням російської літератури ХІХ ст. було розмежування між романом і повістю та віднесення твору до того чи іншого жанру. Так, наприклад, «Капітанська донька» (1836) О. С. Пушкіна ближча до повісті, якщо приймати до уваги її розмір, але ж з точки зору змісту – тривалого проміжку часу, зображеному у творі, та значної кількості персонажів – вона ближча до роману вальтер-скоттівського типу. Те ж саме можна сказати і про «Тараса Бульбу» (1842) М. В. Гоголя. У другій половині ХІХ ст. визначення жанрової природи твору стало ще складнішою справою, адже вибір підзаголовка часто був привілеєм редактора. В результаті цього численні твори «змінювали» свій жанр у процесі повторного видання.

Дослідники російської історичної белетристики звичайно виокремлюють три теми, які були домінуючими в історичних романах, створених в імператорський період: доба Смути, Війна 1812 р., правління Петра Великого.

Сучасний американський дослідник російського історичного роману Ден Унгуріану у своїй монографії розширює цей розподіл та виділяє вісім головних тем: рання Русь; піднесення Москви; Іван Грозний; доба Смути; Петро Великий; Наполеонівські війни; епоха імператриць (приблизно половина романів на цю тему присвячена правлінню Катерини Великої); «Малоросійські романи» (поява цих романів зумовлена привабливістю для творчої уяви російських письменників України – сусідньої з Росією країни з цікавою історією та неспокойним минулим) [3, с. 30].

Доба Смути та Війна 1812 р. займають особливе місце у переліку тем, тому що відкривають історію жанру російського історичного роману. Їхня

значущість звичайно пояснюється патріотичними міркуваннями, оскільки у романах висвітлюються численні перемоги російської армії.

1830-і рр. в історії російського роману часто називають «епохою Вальтера Скотта» [3, с. 34]. Однак, незважаючи на надзвичайну популярність Скотта в Росії, його романи були не єдиним взірцем для наслідування. Деякі російські романісти зазнали впливу молодих і більш радикальних французьких романтиків та використовували розроблені ними принципи побудови історичного роману.

Серед великої кількості російських історичних романів, створених у цей період, мабуть, єдиною «справжньою» адаптацією вальтер-скоттівської моделі роману є «Капітанська донька» (1836) О. С. Пушкіна [3, с. 39]. Можна сказати, що різниця між цією моделлю та подальшими її трансформаціями полягає у співвідношенні історичної правди та художнього вимислу у змісті роману.

М. М. Загоскін виокремив два варіанти побудови змісту історичних романів: «Історичні романи можна поділити на два типи: в одних мова йде про життя історичних персонажів, у той час як в інших зображається значуща епоха в історії <...> В останніх автор не вводить конкретну особу, а скоріше намагається охарактеризувати цілий народ, його дух, традиції та звичаї у контексті епохи, зображеної у романі» [3, с. 35].

Обидві моделі історичного роману з'явилися у Росії практично одночасно. Перша модель використана у романі Ф. В. Булгаріна «Дмитрій Самозванець» (1830), у якому протагоністом є Лжедмитрій I, а зміст розгортається навколо його життя та основних політичних подій періоду Смути. Друга модель лежить в основі роману М. М. Загоскіна «Юрій Милославський, або Росіяни у 1612 році» (1829), у якому він наслідує приклад В. Скотта, а саме вводить вигаданого протагоніста та зображає його життя на фоні драматичних історичних подій.

У цей період існували й інші моделі російського історичного роману.

М. О. Полевой одним із перших зробив спробу відійти від моделі В. Скотта та навіть ввів у літературу новий термін, кажучи, що його «Клятва при труні Господній» (1832) є не традиційним романом, а биллю (правдивою історією), різновидом художньої драматизації історії: «Мої правдиві історії – зовсім не історичні романи в дусі Вальтера Скотта <...> Це... історія в особах та життя людей у живих картинах» [3, с. 36]. Твором цього жанру є і «Михайло Васильович Ломоносов» (1836) К.О. Полевого, брата письменника.

Роман М. В. Гоголя «Тарас Бульба» (1842) створений за зразком «Собору Паризької Богоматері» (1831) В. Гюго, адже у ньому простежується послаблення історичного хронотопу та концентрація на середньовічних звичаях.

Ще один тип оповідання, не пов'язаного з конкретними історичними рамками, характерний для романів І. Т. Калашнікова, у яких робився акцент на сибірській екзотиці та які часто порівнювалися з романами фронтиру Дж. Ф. Купера. Одним із таких романів є «Донька купця Жолобова» (1832).

У жанрі пригодницького історичного роману, який асоціюється у світовій літературі з іменем О. Дюма-батька, працював у 1830-х рр. Р. М. Зотов. У його романах, дійовими особами яких були численні історичні персонажі, зображалися захоплюючі та надзвичайні подвиги [3, с. 36]. Саме таким є роман «Леонід, або Деякі риси з життя Наполеона І» (1832). У цьому романі письменник зберігає багато елементів вальтер-скоттівської моделі, наприклад, ситуацію переміни вірності, тобто готовності підтримувати ту сторону, представники якої раніше були супротивниками. Цей хід сприяє створенню захоплюючого сюжету.

Окрему нішу займають так звані «лубочні» романи. Романи цієї моделі нагадують лубки (популярні друковані ілюстрації). Традиції високого мистецтва виражаються у них у примітивній формі, тому вони займають проміжну позицію між літературою та фольклором. Так, наприклад, роман І. М. Глухарьова «Ольга Милославська» (1831) має підзаголовок «Історичний

роман XIX століття», хоча не містить історичних компонентів. Таким чином, лубочні романи можна назвати псевдоісторичними.

Вальтер-скоттівська модель історичного роману найчастіше використовувалася М. М. Загоскіним. Однак, у романі «Рославлев, або Росіяни у 1812 році» (1831) модель вже помітно трансформована: історичні персонажі не просто переміщуються на задній план, а фактично усуваються. Крім того, головним героєм («camp shifter»), що вступає у контакт з протилежними сторонами, є не чоловік, а дівчина – Поліна, яка під час війни зраджує Володимира, свого нареченого, та виходить заміж за французького офіцера [3, с. 37].

Інші автори цього часу не прагнули до створення історичних романів у відповідності до певної моделі. Вони вважали більш доцільним комбінувати елементи різних моделей в одному творі. Серед таких романістів слід, перш за все, назвати І. І. Лажечнікова, якого, як і М. М. Загоскіна, сучасники називали «російським Вальтер Скоттом» [3, с. 38]. Дійсно, у першому своєму романі, «Останній Новік» (1833), він має багато спільного зі шотландським романістом. Дія роману розгортається на кордоні між Лівонією та Росією, як у багатьох романах Скотта місцем подій є кордон між Шотландією та Англією.

У другому романі «Льодяний будинок» (1835) він повністю відходить від моделі В. Скотта та використовує модель А. де Вінї і вводить у якості головних героїв таких видатних історичних фігур, як А. П. Волинський, Е. Й. Бірон та імператриця Анна Іоаннівна.

Третій роман «Бусурман» (1838), у якому зображаються звичаї середньовічної Москви, написаний у дусі В. Гюго. Таким чином, цілком очевидно, що І. І. Лажечніков не мав на меті наслідування конкретних моделей у чистому вигляді та модифікував їх у відповідності до своїх художніх задач.

Отже, взірець історичного роману, запропонований «шотландським чародієм» у вік захоплення історією, широко використовувався багатьма романістами різних країн, але ж зазнав значних трансформацій, що сприяло

виникненню численних національних та авторських моделей історичного роману як провідного жанру історичної белетристики.

Використана література:

1. Maxwell R. *The Historical Novel in Europe, 1650–1950*. New York: Cambridge University Press, 2009. 323 p.

2. Samuels M. *The Spectacular Past: Popular History and the Novel in Nineteenth-Century France*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 2004. 280 p.

3. Ungurianu D. *Plotting History: the Russian Historical Novel in the Imperial Age*. Madison: The University of Wisconsin Press, 2007. 335 p.